
ÓKOR

Új faj? Etnicitás és ókereszténység

Denise Kimber Buell, az ókereszténység vallás- és kultúratörténetének neves szakembere (Williams College, Massachusetts) teljesen újszerű megközelítésben tárgyalja az ókeresztény történelemnek a 30-tól kb. 170-ig terjedő időszakát, amely tulajdonképpen a kialakulás és az önmeghatározás korszaka; utána ugyanis már az intézményfejlődés (a laikusok és klerikusok elkülönülése¹, a püspöki hatalom megerősödése²) következik. Eredetileg angolul megjelent művének³ középpontjában tehát annak a kérdésnek a vizsgálata áll, hogy miképpen látták önmagukat az első keresztények; illetve hogyan látták őket a római birodalom korabeli társadalmi, kulturális, politikai és vallási szereplői, hivatalosságai? Hiszen a kialakuló kereszténység számára, az identitás szempontjából, az volt a leglényegesebb kérdés, hogy miképpen határozzák/határozhatják meg önmagukat egy olyan világban, amelyben a politikai lojalitás rendkívül fontos társadalmi összetartó erőt jelentett; ennek kifejezése pedig a birodalmi kultuszban, illetve a császárkultuszban való tevékeny részvétel révén történt. A tét mindenképpen óriási volt: a keresztények társadalmi elfogadása vagy elutasítása!

A szerző végeredményben egy konfliktusokkal telített, és a kereszténység története szempontjából meghatározó folyamatot igyekszik feltárni a maga szövevényességében. A korábbi, az ókeresztények identitás-meghatározó kategóriáira és stratégiáira irányuló kutatásoktól eltérően Kimber Buell a

1. Lásd A. Faivre: *Naissance d'une hiérarchie. Les premières étapes du cursus clérical* (Théologie historique 40). Beauchesne, Paris, 1977; Uő.: *Ordonner la fraternité. Pouvoir d'innover et retour à l'ordre dans l'Église ancienne* (Histoire). Cerf, Paris, 1992; Uő.: *Les premiers laïcs lorsque l'Église naissait au monde* (Croire & Comprendre). Signe, Strasbourg, 1999; Uő.: *Chrétiens et Églises des identités en construction. Acteurs, structures, frontières du champ religieux chrétien* (Histoire). Cerf, Paris, 2011.
2. Lásd A. Jakab: *Ecclesia alexandrina. Evolution sociale et institutionnelle du christianisme alexandrin* (IIe et IIIe siècles). Peter Lang, Bern – Berlin, etc., 20042; Uő.: „Cyprien et les Synodes de Carthage. L'autorité épiscopale face à des problèmes disciplinaires”, *Classica et Christiana. Periodico annuale del Centro di Studi Classici e Cristiani della Facoltà di Storia dell'Università „Alexandru I. Cuza” di Iași* 3, 2008, 169–178. old.
3. D. Kimber Buell: *Why this new race? Ethnic reasoning in early Christianity*. (Gender, Theory and Religion). Columbia University Press, New York 2005.

csoportidentitás meghatározására összpontosítja a figyelmét, amelyet „etnikai érvelésnek” nevez. Megítélése szerint ebben a keresztények a saját korukban rendelkezésükre álló önmeghatározási (*Self-definition, autodéfinition*) eszköztárat használták, hasznosították. Ennek modern tudatosítása segíthet jobban megérteni a zsidó – keresztény kapcsolatok problematikáját az ókorban. Ugyanakkor azt is világossá teszi, hogy a keresztényeknek az identitásról és a másságról (a Másikról) való gondolkodása teljesen beleillik, belesimul az antik gondolkodásmintákba és formákba.

Műve előszavában, melyben pontosan leírja, hogy milyen megközelítésből vizsgálja a kérdést (10–16. o.), a szerző amellett érvel, hogy meg kell változtatnunk a gondolkodásmódunkat mind az ókeresztény kor történelmére, mind pedig a fajra, az etnicitásra és a vallásra vonatkozóan. A többséggel – és az uralkodó teológiai és történeti közvélekedéssel – ellentétben jogosnak ítéli a modern faj és etnicitás fogalmak használatát az ókeresztények önmeghatározásának vizsgálatában.⁴ Szerinte ezeknek a – valójában felcserélhető, egymással mindenképpen szorosan összefüggő – fogalmaknak a vizsgált kezdeti korszakban igenis volt jelentősége. Ugyanakkor arra is rámutat, hogy mindeknek a feltárása segíthet abban, hogy jobban és pontosabban megértsük a kereszténység történelmén végighúzódó antijudaizmus és rasszizmus (elutasító és támogató történeti magatartásformák között vergődő) problematikáját; illetve leszámoljunk azzal a felfogással, amely a keresztény univerzalizmust és a partikularizmust egyfajta, egymást kizáró ellentétpárban szemléli. A szerző célja természetesen nem az, hogy a „faj” fogalmát rehabilitálja. Elsősorban azt akarja megérteni – és megértetni –, hogy honnan erednek azok a fogalmak és kategóriák, amelyek annyi kárt okoztak; valamint tudatosítja, hogy burkoltan ugyan, de mégis meghatározó módon jelen vannak a történelemértelmezésekben. Mindez annak ellenére – vagy éppen amiatt –, hogy a közelmúlt nagyon markánsan átalakította az értelmezési kereteket. Tévedés lenne azt hinni, hogy a jelen és a múlt (különösen annak értelmezése, rekonstrukciója, a források kiválasztása, a megközelítés) nincsenek szoros összhangban egymással.⁵ Minden bizonnyal nem véletlen, hogy az ókeresztény (kulturális) identitás éppen most áll a tudományos érdeklődés középpontjában, amikor napjaink kereszténységei szintén identitásproblémákkal küzdenek, és keresik helyüket a modern multikulturális társadalmakban!

Ahogy azt a tartalmas módszertani és kutatástörténeti bevezetője (17–73. o.) első mondatában Kimber Buell megjegyzi, az „új faj (*génos*)” prob-

4. Ez az újszerű megközelítés leginkább az európaiakban vált ki fenntartásokat.

5. Lásd pl. S. Goldhill: *Who Needs Greek? Contests in the Natural History of Hellenism*. Cambridge University Press, Cambridge 2002.

lematikáját (*Ep. Diog.* 1,1) már maguk az ókeresztények megfogalmazták. Ez beszédesen – mondhatni tényszerűen – cáfolja azt a modern álláspontot (pl. *F. M. Snowden, A. D. Smith, R. R. Ruether, G. G. Stroumsa*), miszerint a kereszténységnek nincs köze a fajhoz/etnicitáshoz; azzal teljes mértékben ellentétes. Éppen ellenkezőleg. A szerző szerint „az ókereszténység az etnikai érvelést a keresztényi mivolt különböző formáinak a legitimálására használta. Ezeket az emberiség egyetemes és legautentikusabb megnyilvánulásaként mutatta be. Ezen érvelésnek köszönhetően a keresztények számára megnyílt a lehetőség, hogy mind a 'kívülállókhoz' (*outsiders*) mind a rivális 'bentlévőkhez' (*insiders*) viszonyítva meghatározzák magukat, illetve kinyilvánítsák a keresztényi mivoltból alkotott különböző koncepcióik felsőbbrendűségét” (19. o.).⁶

Kimber Buell tulajdonképpen az etnikai érvelés négyféle ókeresztény stratégiai alkalmazását különbözteti meg és vizsgálja, gyakorlatilag minden fejezetben: 1) a vallási gyakorlat és az etnicitás kapcsolatát; 2) a hovatarozás (*génos, ethnos, laos* és *phylon*) változtathatóságát; 3) a változhatóság és az állandóság egyidejűségét; valamint 4) a kereszténységen belüli polémiákat. Ugyanakkor folyamatosan három történeti időt tart szem előtt: a jelent, a közelmúltat és azt az ókori időszakot, amikor az ókeresztény iratok keletkeztek.

Az első fejezetben („*Adorateurs de prétendus dieux, Juifs et chrétiens*”. *La religion dans les discours ethnoraciaux*, 75–121. o.) a szerző azt igyekszik megvilágítani, hogy már a római birodalom kezdeti korszakában miképpen kapcsolódott össze a vallásgyakorlat és az etnicitás. Az apologéták és a vértanúakták lényegében véve ezt használták fel arra, hogy megrajzolják a keresztényi mivolt körvonalait.

A második fejezet („*Nous étions avant la fondation du monde*”. *Les premiers chrétiens font appel au passé pour se définir*, 123–167. o.) egyrészt a modern kutatásnak az ókereszténységről alkotott nézeteit, másrészt a múltat kreálni igyekvő ókeresztény etnikai érvelést tárgyalja. Mindkét esetben valószínűleg a jelen és a múlt kapcsolatának a problematikája áll az érdeklődés középpontjában. Mindenekelőtt az a mód, ahogyan egy egyetemesnek gondolt jövő érdekében az ókeresztény szerzők (*Jusztinosz, Alexandriaei Kelemen, Órigenész*) a múltat tulajdonképpen újraértelmezték.

A harmadik fejezet („*Nous qui sommes taillés des entrailles du Christ, nous sommes le vrai génos d'Israël*”. *Les prétentions des chrétiens à être un*

6. „Ce raisonnement offrait aux chrétiens un moyen de se définir par rapport à 'ceux du dehors' [*outsiders*] et, aussi, dans leur rivalité avec d'autres 'du dedans' [*insiders*], d'affirmer la supériorité de leurs diverses conceptions de la christianité.”

peuple, 169–200. o.) az ókeresztény kor egyik (máig) meghatározó kérdését vizsgálja; és pedig a zsidó–keresztény kapcsolatrendszerét. A keresztények ugyanis önmagukat „igazi Izraelként” és Ábrahám utódaiként határozták meg.

A negyedik fejezetben („*Un genos sauvé par nature*”. *Le raisonnement ethnique dans la polémique intrachrétienne*, 201–234. o.) a szerző túllép az ortodox–heterodox ellentétpáron, és az egész problematikát az etnikai érvelés gondolatrendszerébe illeszti. Megítélése szerint így módon érthetőbbé válnak mind a konfliktusok, mind a megtérésről szóló diskurzusok. A vita természetesen az üdvösség körül zajlott, komoly egyháztani kihatásokkal. Lényegében véve ehhez kapcsolódik szorosan a keresztény egyetemességnek az ötödik fejezetben („*De toutes les races des humains*” *Raisonnement ethnique, conversion et universalisme chrétien*, 235–280. o.) taglalt kérdése.

Epilógusában (281–287. o.) a szerző figyelmeztet arra, hogy az ókeresztények etnikai érvrendszere semmiféle formában nem jelent rasszizmust. Annál is kevésbé, mivel a kereszténység már a kezdetektől teljesen nyitott volt; bárki kereszténnyé válhatott. Inkább arra igyekszik rámutatni, hogy az ókereszténységről alkotott történeti szemléletet kell(ene) mindenképpen felülvizsgálni. Tarthatatlanok mind az eredeti tisztaság, és az azt követő hanyatlás; mind a progresszív fejlődés nézőpontjai. Talán nem annyira ellentétpárokból, hanem összetett és környezetbe ágyazott folyamatokban kellene gondolkodni, természetesen soha nem tévesztve szem elől azokat a motivációkat sem, amelyek az egyes történeti narratívák mögött meghúzódnak.

Kimber Buell hasznos szakirodalmi jegyzékkel záruló (291–311. o.) és gondolatébresztő monográfiája, amely hosszas intellektuális érlelődés és sokoldalú véleménycsere eredménye (lásd 15–16. o.), mindenképpen segíthet mind abban, hogy az ókeresztény korral foglalkozó történészek újragondolják a történeti rekonstrukciókban használt metaforákat és módszereket, mind a keresztény antijudaizmussal és rasszizmussal való szembesülés problematikájának feldolgozásában.

Talán nem érdektelen megjegyezni, hogy az eredeti angol szövegnek a francia nyelvre való átültetése nagyon komoly fordítási kihívást jelentett, amit a francia fordító a könyv elején egy fordítói jegyzékben jelez is (7. o.). A szerző által használt *early* és *earliest* kifejezéseket a „primitif”, az „ancien” és a „très ancien” fogalmakkal próbálta meg visszaadni. A szókészlet szisztematikus használatából fakadó archaizmus benyomását úgy igyekezett elkerülni, hogy váltogatta az „első idők kereszténysége” (*christianisme des premiers temps*), „első kereszténység” (*premier christianisme*), „születő kereszténység” (*christianisme naissant*) és az „első keresztény írások” (*pre-*

miers écrits chrétiens) szókapcsolatokat. Eredeti megoldása, hogy a *Gentiles* nem a hagyományos, ellenben vallási értékítélettel telített „pogányoknak” (*gentils* vagy *païens*), hanem a történeti valósághoz közelebb álló, és értékítélet-mentes „gens des nations”-nak fordítja. Ennek magyarul talán a „népek fiai” felel(ne) meg a legjobban.

Ugyanakkor az angol eredeti hemzseg a neologizmusoktól is. Ilyen pl. a *christianness* (*christianité* = kereszténység?, keresztényi mivolt?), amely a kereszténységhez való tartozást jelöli, ellenben nem azonos a *christianity*-vel (kereszténység); vagy a *humaneness* (*humanitude*). Ezek a kifejezések párhuzamba hozhatók más, hasonló kifejezésekkel, pl. *greekness* (*gréçité*), *romanness* (*romanité*), *jewishness* (*judéité*), *judaeaness* (*judéanité*), *hebrewness* (*hébreicité*), *helleneness* (*hellénicité*). A neologizmusok egy részét a fordító meg sem próbálta lefordítani, hanem egyszerűen franciásította. Ami pedig a bibliai és patrisztikus szövegeket illeti, ezek esetében a fordító igyekezett szorosan a szerző változataihoz tartani magát; tehát nem a meglévő francia fordításokat emelte át a fordításba.

Véleményem szerint a fordítói jegyzék által felvetett problémák hazai viszonylatban is fontosak. Ráirányítják ugyanis a figyelmet arra, hogy egy jól meghatározott tudományterületen belül a nyelv szakmai terminológia készlete mennyire fejlett vagy fejletlen. Ami természetesen szorosan összefügg egy adott tudományterületnek egy adott nyelven történő művelése intenzitásával és színvonalával. Talán nem lenne érdektelen műhelyvitát rendezni arról, hogy az ókeresztény történelmet és irodalmat illetően hogyan is állunk a magyar szakkifejezésekkel?! Ez elsősorban azért lenne megfontolandó, mert a kettő (irodalom és történelem) az ókeresztény korban alig-alig választható szét. Miközben azonban hazai viszonylatban beszélhetünk egyfajta – döntően filozófiai ihletettségű – érdeklődésről az ókeresztény irodalom iránt, addig magyar nyelven a tulajdonképpeni értelemben vett ókeresztény (vagyis a Constantinusig terjedő időszakot felölelő) történelem lényegében véve nem létezik. Pedig e nélkül maga a kereszténység története válik érthetlenné.

Denise Kimber Buell: *Pourquoi cette race nouvelle? Le raisonnement ethnique dans le christianisme des premiers siècles*. (Miért ez az új faj? Etnikai érvelés a kereszténység első századaiban). Traduit de l'anglais par Charles Ehlinger avec la collaboration de Jean-Bernard Degorce. (Patrimoines. Christianisme ancien) Les Éditions du Cerf, Paris, 2012, 314 o.

Jakab Attila